

נעשה ונשמע

וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע: (שמות כד ז).¹

התעלות – כמלאכי השרת

אמר רבי אלעזר: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה להן: מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו? ... אמר רבי חמא ברבי חנינא: מהו שכתוב "כתפוח בעצי היער" - למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך: מה תפוח זה פרי קודם לעליו, ² אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע (שבת פח ע"א).³

מעשה קודם לחכמה

הוא היה אומר: כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת, שנאמר: נעשה ונשמע. (אבות דרבי נתן נוסח א פרק כב).⁴

משיב דברים לפני הגבורה

"וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר". "לאמור" - צא ואמור אליהם והשיבני את דבריהם. ומנין שהיה משה משיב דברים לפני הגבורה? שנאמר: "וישב משה את דברי העם אל ה'" (שמות יט ט),⁵ ומה היו דברי העם? "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד ז). ומנין שהודה המקום לדבריהם? שנאמר: "ויאמר ה' אלי - הטיבו כל אשר דברו" (דברים ה כד). (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ד).⁶

¹ ראה התחלת כל העניין בתחילת הפרק, שמות פרק כד: "וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֵלַי ה' אֵתָהּ וְאֶהְיֶה נֹדֵב וְאָבִיחָהּ וְשָׁבְעִים מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מִרְחֹק: וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבָדוֹ אֵל ה' וְהָם לֹא יִגְשׁוּ וְהָעָם לֹא יֵעָלוּ עִמּוֹ: וַיָּבֵא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֵת כָּל דְּבָרֵי ה' וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה". האמירה המפורסמת "נעשה ונשמע", הנישאת בפי דרשנים ומגידים בהתלהבות רבה בפרשת יתרו ובחג השבועות, איננה כתובה בפרשת יתרו ובקריאה של "בחודש השלישי" שבחג השבועות; איננה ממוקמת לפני מתן תורה, אלא בסוף פרשתנו לאחר כל המשפטים והדינים המרובים. זאת ועוד, כבר קדמו שני "נעשה" בלי נשמע ל"נעשה ונשמע" עליו כה רבות מדובר. ובאמת, רש"י, בעקבות מדרשים רבים, וכשיטתו גם במקומות אחרים: "אין מוקדם ומאוחר בתורה", מקדים את "נעשה ונשמע" שבפרשתנו ומציבה לפני מתן תורה: "פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות, ובארבעה בסיון נאמר לו עלה" וכן הוא בחזקוני וכאמור במדרשים (רובם, לא כולם). אך אבן עזרא, רמב"ן ונראה שגם רשב"ם חולקים על רש"י. לנושא חשוב זה הקדשנו דף מיוחד בשם אימתא אמרו נעשה ונשמע ולא נחזור ונאריך בו שוב. כאן, מעניינת אותנו האמירה עצמה ובחרנו למקם אותה במקום בו המקרא מעמידה ולא כדרשנים.

² המעשה הוא הפרי - הוא העיקר. "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה" (אבות א' יז). תכונת עץ התפוח, בדומה לעצים אחרים כמו: אגס, אפרסק, שקד ודובדבן - כל משפחת הוורדניים, היא שהפרי החונט בו מקדים את התחדשות העלווה. להרחבה בנושא זה, ראה דברינו עץ התפוח ומתן תורה בחג השבועות.

³ בכיוון חיובי זה הולכים מדרשים רבים נוספים והוא גם אשר נישא בפי דרשנים ומגידים לאורך הדורות. (ומילות השיר: "ובאו כולם בברית יחד נעשה ונשמע אמרו כאחד", לא ידענו מקורם. ראה פרקי דרבי אליעזר פרק מ שמחבר את "ויחן ישראל" עם "נעשה ונשמע"). ראה גם מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ה, שמתאר תחילה איך כל האומות סרבו לקבל את התורה משום שכתוב בה: לא תרצח (בני עשו), לא תנאף (בני עמון ומואב), לא תגנוב (בני ישמעאל): "וכשבא אצל ישראל, (דברים לג ב) מימינו אש דת למו, פתחו כולם פיהם ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע". נעשה ונשמע מביע מחויבות גמורה ומסירות שלימה. אבל בקריאה שנייה ושלישית של גמרא זו במסכת שבת, אין סיבה להזיז את "נעשה ונשמע" לפני מתן תורה. דרשה זו על התפוח שמקדים את פריו והרזו שנגלה לבני ישראל, יכולה בהחלט להישאר במקומה עפ"י סדר המקרא. אדרבא, אפשר ששי בה רמז ברור לתורה שבפ"פ, של "הנשמע" מעבר ל"נעשה" כפשוטו של מקרא.

⁴ אבות דרבי נתן מרחיב ומבאר את מסכת אבות והוא מעין תוספתא/גמרא על המשנה. ראה אמירתו של ר' חנינא בן דוסא במסכת אבות פרק ג משנה ט שתובע את הכלל, אך אינו נותן נימוק לדבריו: "הוא היה אומר: כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת". בא מדרש אבות דרבי נתן ומוסיף את "נעשה ונשמע". ראה גם הרחבת האמירה ע"י ר' אלעזר בו עזריה בהמשך פרק ג במסכת אבות משנה יז: "הוא היה אומר: כל שחכמתו מרובה ממעשיו, למה הוא דומה? לאילן שענפיו מרובין ושורשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר (ירמיה י"ז) והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב. אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו, למה הוא דומה? לאילן שענפיו מועטין ושורשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר (ירמיה י"ז) והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שורשיו ולא יראה כי יבא חום והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי". כאן יש לנו אסמכתאות מדברי הנביאים, מירמיהו. אבל אבות דרבי נתן שהבאנו מביא אסמכתא קצרה ופשוטה מהתורה: נעשה ונשמע. המעשים מרובים על החכמה והעיון התלמודי. וגם כאן, אגב, אין הכרח לומר להזיז את "נעשה ונשמע" לפני מתן תורה והוא יכול בהחלט להישאר במקומו במקרא.

⁵ הפסוק המלא הוא: "וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע אֵת דְּבָרֵי הָעָם אֵל ה'" ושם דווקא "נעשה" בלי "נשמע", אבל אין זה מונע מהדרשן ללכת בדרך בה הוא חפץ ולדרוש את "נעשה ונשמע" בדרך.

⁶ משיב דברים לפני הגבורה יכול להיחשב לשון חיובית, או לפחות סתמית. משה מעביר את "נעשה ונשמע" של העם לאזני הקב"ה. הקב"ה מדבר אל העם: "וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר", אבל גם מבקש לדעת את תגובת העם. אבל במקומות אחרים הוא לשון קצת קשה (ספרי דברים פרשת נצבים פסקא שה). לפיכך אפשר לראות מדרש זה כגשר בין המדרשים שראינו עד כה, אשר דורשים את "נעשה ונשמע" לשבח, ובין המדרשים הבאים, אשר משנים טון וכיוון. ועכ"פ, כאן בפירוש מוקדם "נעשה ונשמע" לפני מתן תורה.

תמימות יחד עם חפזון

"מין אחד ראה את רבא ... אמר לו: עם פזיז אתם שהקדמתם פיכם לאוזנכם (נעשה לנשמע) ... תחילה היה לכם לשמוע, אם יכולים אתם - קבלו ואם לא - לא תקבלו. אמר לו: אנחנו הולכים (עמו) בתמימות".⁷ (שבת פח ע"א, התרגום לעברית לפי שטייזלץ).⁸

אישור למעשה בראשית

ר' ינאי אמר: לא היתה התורה צריכה להידרש אלא מהחודש הזה לכם. ומפני מה גילה הקב"ה לישראל מה ביום ראשון ומה ביום שני עד יום ששי? בזכות שאמרו (שמות כד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע - מיד גילה להם. ר' ברכיה אמר: כתיב: "וַיִּגְדַּל לְכֶם אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צָוָה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים וַיִּקְּבְּם עַל שְׁנֵי לְחֹת אֲבֹנִים" (דברים ד ג). "ויגד לכם את בריתו" - ויגד לכם את ספר בראשית שהוא תחילת ברייתו של עולם.⁹ "אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים" - אלו עשרת הדברות: עשרה למקרא ועשרה לתלמוד.¹⁰ וכי מניין יבוא אליהו בן ברכאל הבוזי ויגלה לישראל חדרי בהמות ולויתן?¹¹ ומניין יבוא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה?¹² אלא הדא הוא דכתיב: "הביאני המלך חדריו". (שיר השירים פרשה א וילנא סימן ב, דונסקי סימן כט).¹³

גניבת דעת

... וכן מצינו באבותינו כשעמדו על הר סיני בקשו לגנוב דעת העליונה, שנאמר: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", כביכול נגנב לב בית דין בידן, שנאמר: "מי יתן והיה לבבם זה להם".¹⁴ (מכילתא משפטים פרשה יג).¹⁵

כפיה ותשובה

⁷ ופירוש רש"י שם: "התהלכנו עמו בתום לב כדרך העושים מאהבה וסמכנו עליו". ובשמות רבה ב ה על הפסוק בשיר השירים: "יונותי תמתי - שניתממו עמי בסיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע". ובמסכת דרך ארץ פרק שלום הלכה ג: "אמר ר' יהושע גדול הוא השלום שבשעה שעמדו ישראל ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, שמח בהם הקדוש ברוך הוא ונתן להם תורתו ויברכם בשלום, שנאמר ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, ונאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש". מה עניין השלום לכאן? אולי שלום מלשון שלמות - תמימות: "ארבעים יום היו ישראל מושלמין לקב"ה" (במדבר רבה ז ד ויש שם שממעטים).

⁸ למרות תשובת רבא למין, עדיין יש כאן נימה של ביקורת. אמנם, בהשוואה ל"נעשה" בלבד, יש כאן תיקון והתקדמות. ראה מכילתא דרשב"י (שמות כד ז) שמה עצמו תמה ושאל את העם: "אמר להן משה: וכי אפשר לעשייה בלא שמיעה? שמיעה מביאה לידי עשייה! חזרו ואמרו נעשה ונשמע - נעשה מה שנשמע". אבל עדיין הביקורת של "נעשה" בלבד יכולה להיות גם על "נעשה" שמקדים עצמו ל"נשמע", על עשייה שאיננה מבוססת מראש על לימוד.

⁹ משחק מילים בריתו - ברייתו או בריאתו. "בריות" יכול להיות גם במובן של בריאות, הדברים הנבראים: שמים וארץ, כוכבים, ים וכו'. ראה שמות רבה לא טו, בדברינו אם כסף תלוה את עמי בפרשת משפטים.

¹⁰ מה הם העשרה לתלמוד? אולי הכוונה לעשרת הדברות עצמן שיש להם מקרא ויש להם תלמוד ותורה שבע"פ.

¹¹ מדובר באלהיה הנזכר בספר איוב ונראה שהכוונה לפסוק באיוב לה יא: "מִלְפָּנֶיךָ מִבְּהֵמֹת אֶרֶץ וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם יִחְכְּמוּנִי". לא מצאנו קשר בין אליהו ולויתן.

¹² יחזקאל פרק א.

¹³ בניגוד גמור למדרשים המזהירים מעיסוק בתורת הנסתר ובמעשה הבריאה, כגון בראשית רבה ח ב: "ר' אלעזר בשם בן סירא אמר: בגדול ממך אל תדרוש, בחזק ממך אל תחקור, במופלא ממך אל תדע, במכוסה ממך אל תשאל, במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות". (ראה דברינו [כבוד אלהים הסתר דבר](#) וכן דברינו [צווארך בחרוזים](#) על שיר השירים); ובניגוד למגבלות שהטילו חז"ל על העיסוק במעשה בראשית ומעשה מרכבה (חגיגה פרק ב משנה א). בניגוד לכל אלה (שמרוב אזהרה לא לעסוק בנסתר והסברים מדוע, בסוף גם הם נגזרים לנושא), בא מדרש שיר השירים רבה ואומר שמרגע שבני ישראל קבלו על עצמם את העיקרון של נעשה ונשמע (שכתוב בסוף פרשת משפטים המכילה מצוות רבות), היינו שהעשייה היא העיקר והמהות, היא הראשית והאחרית לכל מחשבה ודרישה; או אז הסכים הקב"ה לגלות להם את ספר בראשית, את תורת הנסתר של מעשה בראשית ומעשה מרכבה, ובחר להתחיל את התורה ב"בראשית ברא" ולא ב"החודש הזה לכם". ראה סמיכות המדרש שם למדרש על הארבעה שנכנסו לפרדס ודברי רבי עקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום: "לא מפני שגדול אני מחברי, אלא כך שנו חכמים במשנה מעשיך יקרוךך ומעשיך ירחקך". המעשה הוא העיקר ובזכותו יש גם "נשמע", כולל נשמע של המסתורין. וכבר נדרשנו למדרש שיר השירים רבה זה בדברינו [רש"י הראשון על התורה](#) בפרשת בראשית, וניסינו לענות מדוע העדיף רש"י את גרסת התנחומא על פני גרסת שיר השירים רבה. ראה דברינו שם.

¹⁴ ראה דברינו [השעה שהוחמצה](#) בפרשת כי תבוא. על פסוק זה: "מי יתן והיה לבבם זה" - מי גדול הגנב או הנגנב!

¹⁵ מדרשים רבים דנים בחוסר הנאמנות של עם ישראל כשאמרו "נעשה ונשמע". ראה למשל במדבר רבה ז ד: "אמר לו האלהים: משה, אין אתה רואה לישראל היאך הם עומדים ואומרים: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע? חייך, בכזבים הם עומדים". ובשמות רבה מב ה: "סרו מהר - רבי מאיר אומר: אף לא יום אחד! אלא היו עומדים בסיני ואמרו בפהם נעשה ונשמע ולבם היה מכוון לעבודת כוכבים". אבל עדיין המדרש שהבאנו בולט מכולם בחריפותו, משום שהוא על הפסוקים בפרשתנו עצמה (סוף פרק כא' - תחילת פרק כב') העוסקים בדיני גנב! ובמיוחד על הפסוק: "שניים ישלם" (נעשה ונשמע? שני הלוחות?).

"ויתיצבו בתחתית ההר" - מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר: אם מקבלים אתם עליכם את התורה - מוטב ואם לאו, כאן תהא קבורתכם. באותה שעה געו כולם ושפכו לבם כמים בתשובה ואמרו: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (מכילתא דרשב"י, פרשת יתרו, פרק יט פסוק יז).¹⁶

התיקון: שמע ישראל

"שמע ישראל" - רבותינו אומרים: למה הדבר דומה? למלך שקידש מטרונה בשתי מרגליות. אבדה אחת מהן. אמר לה המלך: איבדת אחת שמרי את השנייה. כך קידש הקב"ה את ישראל ב"נעשה ונשמע". אבדו את "נעשה" - שעשו את העגל. אמר להן משה: אבדתן נעשה שמרו נשמע הוי "שמע ישראל" (דברים רבה ג ז).¹⁷

ובכל זאת - לאורך הדורות

"וזאת הברכה אשר ברך משה": "והם תכו לרגליך" - אף על פי שאנוסים, אף על פי שלוקים, אף על פי שבזוים - "ישא מדברותיך" - מקבלים עליהם ואומרים: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (ספרי דברים שמד).¹⁸

שבת שלום מחלקי המים

¹⁶ המקור הידוע יותר של "כפה עליהם הר כגיגית" הוא במסכת שבת פח ע"א: "מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעה רבה לאורייתא (שטר ביטול לתורה, שהרי ניתנה בכפייה). אמר רבא: אע"פ כן, חזרו וקיבלוה (מרצונם החופשי) בימי אחשוורוש, שכתוב: "קיימו וקבלו היהודים" - קיימו מה שקיבלו כבר". אבל העדפנו את המקור במכילתא דרשב"י משום ששם מודגש הקשר בין הכפייה לבין החזרה בתשובה שהיא אמירת ה"נעשה ונשמע". מחד גיסא, בכיה ותשובה "געו כולם ושפכו לבם כמים בתשובה". מאידך גיסא, כל זה בגלל האיום "שם תהא קבורתכם". נראה שמדרש זה מנמיך את "נעשה ונשמע" עד מאד.

¹⁷ קריאת שמע יום יום היא התיקון לנעשה ונשמע של ההתלהבות הרגעית שכל. בספר אבודרהם דיני קריאת שמע מופיע פיתוח נרחב על מדרש זה בשם ר' אליעזר מוורמס (בעל הרוקח, המאה ה-13): "כתב ה"ר אליעזר מגרמיישא: מפני מה נתן לישראל ליחד שמו של הקב"ה בלשון שמיעה שאומרים שמע ישראל ולא נתן בלשון הסכת או בלשון [הבנה]? שכך פירושו של שמע: הבינו או השכילו שה' אלהינו ה' אחד. משלו משל, למה הדבר דומה? למלך שזימן כל עבדיו לסעודה והושיבם בקתדראות של זהב והעלה להם כל מעדני עולם על גבי שלחנות של זהב. והכין לעצמו שולחן אחד קטן של זהב כמו שסידר לעבדיו והעלה עליו מאותם המעדנים שהכין לעבדיו. אמר המלך: במה יהא ניכר שאני מלך? אמר לאחד מעבדיו: לך הבא לי שני כוסות של מרגליות שיש לי בבית גנזי ושים אותם על שולחני ובהם יכירו כל הנכנסים שאני מלך. הלך העבד להביא שני הכוסות וכשהוציא הכוס הראשון מן התיבה נפל מכסה התיבה ונשבר. נתרשלו ידיו של עבד. אמר המלך: ולמה העבד מעכב? אמרו לו: אדוננו המלך נשבר כוס אחד שבידו. אמר להם: יבוא בכוס השלם ואשתמש בו ויכירוני שאני מלך. והמלך זה הקב"ה והעבדים אלו ישראל שזמנם לסעודה בהר סיני ביום מתן תורה והשרה שכינתו עליהם, והם אמרו (שמות כד, ז) נעשה ונשמע. חטאו בעגל ואמרו (שם לב כג) קום עשה לנו אלהים ואבדו זכות של נעשה. אמר הקב"ה: במה שנשאר בידם והוא זכות של נשמע בו יהיו מייחדים את שמי בכל יום ותעמוד להם זכות לדורות. לפיכך נתן להם ייחוד שמו הגדול בלשון שמיעה". עד כאן דבריו. נראה שהוא משלב בין מדרש דברים רבה שהבאנו שקושר את הענין ישירות לקריאת שמע "שמע ישראל" ובין המדרש המקביל בשמות רבה כ ז ט: "משל למלך שאמר לעבדיו: שמרו לי ב' כוסות הללו והיה דיאטריטא. א"ל: הוי זחיר בהם. עד שהוא נכנס לפלטיין היה עגל אחד שרוי על פתח הפלטיין. נגח העבד ונשבר אחד מהם. והיה העבד עומד ומרתית לפני המלך. אמר לו: למה מרתית? אמר: שנגחני עגל ושב ראה אחד משני הכוסות. א"ל המלך: א"כ דע והיזהר בשני. כך אמר הקב"ה: שני כוסות מזגתם בסיני: נעשה ונשמע. שברתם נעשה עשיתם לפני עגל - היזהרו בנשמע". ושם הוא דורש את הפסוק "שמעו דבר ה' בית יעקב" (ירמיהו ב ד). וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [שמע ישראל](#) בפרשת ואתחנן.

¹⁸ הביטוי "אף על פי שאנוסים, אף על פי שלוקים, אף על פי שבזוים" מרמז בברור על תלאות עם ישראל לאורך התקופות והגלויות (כולל זמנו של בעל המדרש) ואי לכך האמירה "נעשה ונשמע" איננה חד פעמית, אלא נמשכת לאורך כל הדורות. כך נפרד משה מעם ישראל.